

اخلاق انتظار در خانواده دینی

اعظم وفایی^۱

چکیده

معتقدان به مهدویت برای زمینه‌سازی و نیل به جامعه موعود جهانی، رسالت‌ها و مسئولیت‌های خطیری دارند که با پابندی به آنها می‌تواند زمینه‌ساز ظهور آن حضرت باشند. خانواده منتظر با شاخصه‌های خدامحوری، دین‌محوری، معنویت‌محوری و اخلاق‌محوری از دیگر خانواده‌ها متمایز می‌شود. ملاک تعلیم و تربیت در خانواده‌های منتظر بر محور قرآن و توصیه‌های معصومین علیهم‌السلام است. براین اساس از مراحل اولیه شکل‌گیری و تکوین شخصیت دینی و ولایی فرزندان، تمام امور تأثیرگذار برای تربیت نسل منتظر مورد توجه قرار می‌گیرد. محیط خانواده ولایی و منتظر، محیطی است که در آن باور به حضور واقعی ولی خدا از طریق ارائه برنامه‌های عینی و عملی، در فرزندان نهادینه می‌شود که از مؤلفه‌های آن تثبیت و تعمیق باورهای دینی از طریق اقامه نماز و توسعه فرهنگ نماز است. در دوران نوجوانی معرفت دینی و ولایی به صورت آمیزه‌ای از احساس و عقل به فرزندان ارائه می‌شود. اگر خانواده‌ها تا این مرحله گام‌های تربیتی را با موفقیت طی کرده باشند در دوره جوانی این نحوه تربیت، تأثیر درونی خود را گذاشته و جوان به طور خودجوش و با الهام درونی به سوی ولی خدا حرکت می‌کند. تخلق به اخلاق انتظار و عمل به دستورات دینی بهترین راه برای حفظ و تثبیت نظام خانواده است.

واژگان کلیدی: انتظار، اخلاق، خانواده، مهدویت، سبک زندگی دینی.

---

۱. دانش‌پژوه کارشناسی ارشد مطالعات اسلامی به زبان انگلیسی، مجتمع آموزش عالی بنت‌الهدی، جامعه المصطفی العالمیه، قم، ایران.

۱. مقدمه

خانواده یکی از اساسی‌ترین و مهمترین نهادها در هر جامعه‌ای است که به دلیل جایگاه و نقش مؤثر همواره مورد توجه جامعه شناسان و صاحب نظران قرار گرفته است. خانواده به عنوان مهمترین عامل شکل‌گیری عقاید، ارزش‌ها و نگرش‌های مربوط به يك جامعه است. براین اساس، می‌تواند عامل انتقال ارزش‌های دینی، عقلی و اخلاقی به جامعه و زمینه‌ساز رشد عاطفی، دینی، اخلاقی و اجتماعی افراد باشد. انجام صحیح مسئولیت‌ها و توجه به وظایف دینی و اخلاقی، منتظران را به سوی جامعه ایده‌آل مهدوی سوق خواهد داد. تشکیل خانواده، تربیت نسل ولایی و حفظ خانواده از عوامل آسیب‌زا، مهمترین کارکرد نظام خانواده است.

۲. مفهوم‌شناسی

۲-۱. اخلاق

واژه اخلاق در لغت به معنای سرشت و سجه است. (مصطفوی، ۱۳۶۰، ۱۱۲/۳) طریحی «خُلُق» را یک صفت روحی می‌داند که با وجود آن آدمی کارهای مقتضای آن را به آسانی و بدون آنکه بر خود فشار بیاورد انجام می‌دهد (طریحی، بی‌تا، ۱۵۱/۴). در معنای اصطلاحی اخلاق، بیشتر علمای اخلاق از آن با تعبیر ملکه و صفت پایدار نفسانی یاد کرده و در تعریف آن می‌گویند: «خُلُق ملکه یا صفتی است که در نفس آدمی راه یافته و به آسانی قابل زوال نباشد که نفس آدمی براساس آن بدون به کارگیری فکر و اندیشه، به انجام اعمال مربوطه می‌پردازد» (ابن مسکویه، ۱۴۲۶ق، ۵۷). براین اساس، خُلُق عبارت است از: «سیمای باطنی و هیئت راسخ نفسانی که به موجب آن، افعال نیک و بد، اختیاری و بدون تکلف و تأمل از انسان صادر می‌شود که این حالت بر اثر تعلیم و تربیت و تمرین برای نفس پدید می‌آید به گونه‌ای که رفتارهای پسندیده و یا ناپسند به طور طبیعی و بدون آنکه به فکر کردن، نیاز باشد از انسان سر می‌زند».

۲-۲. خانواده

خانواده در لغت به معنای خاندان، اهل خانه، اهل بیت و دودمان است. (معین، ۱۳۶۲، ص ۳۹۶)

خانواده در لغت عرب، مترادف واژه اهل است. مفردات راغب در معنای اهل می گوید: «اهل الرّجل، در اصل کسانی اند که در يك خانه زندگی می کنند. خانواده در اصطلاح به معنای کوچک ترین گروه اجتماعی در جامعه است که شامل پدر، مادر و فرزندان می شود. البته در معنای استعاری، خانواده به مجموعه چیزهایی که پیوند مشترك دارند یا از يك اصل و ریشه هستند نیز اطلاق می گردد». (آنوری، ۱۳۸۱، ۴/۲۶۶۵) در اصطلاح علوم اجتماعی، خانواده سازمان اجتماعی محدود و نهاد سازنده ای است که از طریق ازدواج که یک قرارداد اجتماعی است، تشکیل می شود (فرجاد، ۱۳۵۹، ص ۱۱۰).

۲-۳. انتظار

واژه انتظار از ریشه (ن - ظ - ر) به معنای چشم به راه بودن و چشم داشت و توقع داشتن و نوعی امید به آینده داشتن و درنگ در امور است. (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲، ۱/۸۱۳؛ مصطفوی، ۱۳۶۰، ۱۲/۱۷۶) انتظار در اصطلاح و فرهنگ مهدویت به معنای چشم به راه بودن برای ظهور حضرت مهدی عجل الله تعالی فرجه الشریف و آماده شدن برای یاری او در برپایی حکومت عدل و قسط در سراسر گیتی است. انتظار فرج فراتر از انتظار معمولی است، یعنی انتظاری همراه با آگاهی، بصیرت، معنویت، آمادگی و عدل خواهی است. براین اساس، می توان با بهره مندی از کلام معصومین علیهم السلام انتظار را کیفیتی روحی دانست که باعث به وجود آمدن حالت آمادگی (انسان ها) برای آن چه انتظار دارند، می شود و ضد آن یأس و ناامیدی است. بنابراین، هر چه انتظار بیشتر و شعله آن فروزان تر و پرفروغ تر باشد، تحرک و پویایی او و در نتیجه آمادگی نیز بیشتر خواهد بود. نکته قابل توجه این است که باتوجه به کلام نبوی که بهترین اعمال امت را انتظار فرج در نزد خداوند می داند (مجلسی، ۱۴۰۴.ه.ق، ۵۲/۱۲۲) باید گفت که انتظار يك حالت روحی محض نیست بلکه حالتی است که منتهی به تلاش فعلی و عملی می شود.

۳. وظایف دینی و اخلاقی

فایده علم اخلاق پاک کردن نفس از رذایل اخلاق و آراستن انسان به محاسن و فضایل اخلاقی است. اخلاق انتظار و زمینه‌ساز نیز پابندی به گزاره‌های اخلاق دینی بر محوریت رهبری و هدایت امام معصوم است. از این رو، اخلاق زمینه‌ساز، اخلاقی است که در همه جوانب فردی و اجتماعی رشد کرده و می‌تواند زمینه پذیرش قلبی و پیروی عملی از آخرین حجت الهی داشته و رستگاری افراد منتظر را پدید آورد. رشد فضایل اخلاقی و پاکی از رذایل، زمینه ساز ظهور منجی و حکومت جهانی است. براین اساس، منتظران واقعی کسانی هستند که در علم، عمل، عقیده و اخلاق شایستگی درک حضور آن حضرت را داشته باشند. در روایات متعددی متخلق بودن و مزین شدن منتظران به اخلاق، از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است. امام صادق (علیه السلام) شرط ورود در اصحاب حضرت مهدی (علیه السلام) و منتظر واقعی را آراسته بودن به محاسن و فضایل اخلاقی دانسته و می‌فرماید: «هر کس که دوست دارد از اصحاب حضرت قائم (علیه السلام) باشد، باید منتظر باشد و در این حال به پرهیزکاری و اخلاق نیکو رفتار نماید، درحالی که منتظر است» (مجلسی، ۱۴۰۴ هـ.ق، ۱۴۰/۵۲). همچنین ایشان در حدیث دیگری می‌فرماید: «از باورهای امامان ورع و پاکدامنی و صلاح و انتظار فرج با بردباری است» (نوری طبرسی، ۱۴۰۷ هـ.ق، ۴/۴۰۴). خانواده منتظر نیز خانواده‌ای است که هم خود، جامع تمام فضایل و محاسن اخلاقی و عقلی است و هم در مقام تعامل و سازندگی اجتماعی، همه آنها را در جامعه محقق می‌سازد. براین اساس، می‌توان با محور قرار دادن دین و اخلاق در مراحل شکل‌گیری نظام خانواده، تربیت انسان موحد و نسل ولایی و منتظر و همچنین حفظ کانون مقدس خانواده از آسیب‌ها را که وظیفه منتظر واقعی است، انجام داد.

۳-۱. مرحله ایجاد و شکل‌گیری خانواده

درباره جایگاه نظام خانواده و امر به شکل‌گیری آن رهنمودهای فراوانی در متون دینی وارد شده است. از دیدگاه قرآن، حیات و کمال انسان در محیط خانواده سامان می‌یابد. وجود خانواده نه تنها يك نیاز فطری و طبیعی است بلکه يك ضرورت اجتماعی نیز بوده و افراد جامعه به تشکیل و

حفظ و بقای این کانون مقدس توصیه شده‌اند. اندیشمندان اسلامی معتقدند هرگونه تغییر و سازندگی باید از خانواده آغاز شود و دامنه این حرکت و پویایی جامعه را در برگیرد تا اینکه حیات اجتماعی تحت یک ساختار مطلوب و منطقی درآید. قرآن کریم با نگاه ویژه به این نهاد اجتماعی، توجه بشر را به تشکیل این کانون مقدس جلب کرده و همه مسلمانان را امر به تشکیل آن نموده است: «مردان و زنان بی‌همسر، خود، همچنین غلامان و کنیزان صالح و درستکاران را ازدواج دهید. اگر فقیر و تنگدست باشند، خداوند از فضل خود آنان را بی‌نیاز می‌سازد. خداوند گشایش‌دهنده و آگاه است» (نور: ۳۱).

خداوند در این آیه، یک فراخوان کلی برای سامان دادن افراد مجرد داده و همه مؤمنان را به این امر دعوت کرده، تا شرایط ازدواج را برای افراد مجرد فراهم آورند. (ر.ک.، طبرسی، بی‌تا، ۷/ ۲۲۰؛ عاملی، ۱۴۱۳ هـ.ق، ۴۶۷/۱؛ طبری، ۱۴۱۲ هـ.ق، ۹۸/۱۸؛ ثعلبی نیشابوری ۱۴۲۲ هـ.ق، ۸۹/۷؛ بغوی ۱۴۲۰ هـ.ق، ۴۰۷/۳) براین اساس، فراهم کردن وسایل و تسهیلات لازم برای ازدواج افراد مجرد مسئولیتی اجتماعی، همانند دیگر مسئولیت‌هاست (مدرسی، ۱۴۱۹ هـ.ق، ۸/ ۳۰۵).

الایامی جمع ایم به معنای زن یا مرد بدون همسر و مجرد است: «الذین لا ازواج لهم من الرجال والنساء» (ابن منظور، ۱۳۶۳، ۳۹/۱۲، طریحی، بی‌تا، ۱۹۵/۱۶). نکته قابل توجه در تعبیر انکحوا این است که فقط خطاب به افراد مجرد برای ازدواج و همسرگزینی نیست، بلکه خطاب آن کلی‌تر است. بدین معنا که همه مسلمانان وظیفه دارند مقدمات ازدواج افراد مجرد از طرق و شیوه‌های متفاوت همچون کمک‌های مالی، پیدا کردن همسر مناسب، تشویق به مسئله ازدواج و حتی وساطت کردن برای حل مشکلاتی را که در این موارد، پدید می‌آید و نیاز به وساطت دارد، فراهم کنند. براین اساس، می‌توان گفت که مفهوم آیه به قدری وسیع است که هرگونه قدم و سخنی در این راه را شامل می‌شود. در متون اسلامی برای کسانی که در مسیر ازدواج افراد مجرد و تشکیل خانواده آنها مدد می‌کنند اجر و پاداش بسیاری برشمرده است و هر عملی در این مسیر حتی کم و کوچک، ارزشمند دانسته شده تا جایی که پیامبر ﷺ ثواب برداشتن هر گام و گفتن کلمه‌ای در این راه را مطابق با ثواب يك سال عبادت بیان کرده است: «كان له بكل خطوة خطاها، او بكل كلمة تكلم بها في ذلك،

عمل سنة قیام لیلها و صیام نهاره» (الحر العاملی ۱۴۰۹ هـ.ق، ۴۹/۲۰). همچنین امام کاظم علیه السلام فرمود کسانی که زمینه ازدواج مؤمن مجردی را فراهم کنند، یکی از سه طایفه‌ای هستند که در روز قیامت - که هیچ سایه‌ای جز سایه رحمت الهی وجود ندارد- در سایه عرش الهی هستند و از آن بهره‌مند می‌شوند: «ثلاثة يستظلون بظل عرش الله يوم القيامة، يوم لا ظل الا ظله، رجل زوج اخاه المسلم او خدمه، او كنتم له سرا» (الحر العاملی، ۱۴۰۹ هـ.ق، ۴۵/۲۰).

اسلام در این زمینه به‌طور ویژه، مسئولیت سنگینی بر دوش پدران قرار داده است و کوتاهی در آن را گناه و مستوجب عذاب الهی می‌داند؛ چنانچه پیامبر صلی الله علیه و آله پدرانی را که در این مسئله بی‌تفاوت هستند، شریک جرم انحراف فرزندان‌شان دانسته و می‌فرماید: «من ادرك له ولد و عنده ما يزوجه فلم يزوجه، فاحدث فالاثم بينهما؛ کسی که فرزندش به حد رشد برسد و امکانات تزویج او را داشته باشد، و اقدام نکند و در نتیجه فرزند مرتکب گناهی شود، این گناه بر هر دو نوشته می‌شود». یکی از اموری که ممکن است مشکلی جدی در مسیر ازدواج و تشکیل خانواده باشد، فقر و نداشتن امکانات مالی است. قرآن انسان‌ها را به منبع فضل و رحمت الهی توجه داده و در ادامه آیه می‌فرماید: «از فقر و تنگدستی آنها نگران نباشند و در اجرای این دستور الهی بکوشند؛ چرا که خداوند آنها را از فضل خود بی‌نیاز می‌سازد» (نور: ۳۲)؛ زیرا قدرت خداوند آنچنان وسیع است که پهنه عالم هستی را فرا می‌گیرد و علم او چنان گسترده است که از نیات همه کس به‌ویژه آنها که به نیت حفظ عفت و پاکدامنی اقدام به ازدواج می‌کنند، آگاه است و همه را مشمول فضل و کرم خود قرار خواهد داد. اگر انسان دارای طرز تفکر توحیدی بوده و خداوند را مسبب الاسباب و کسی که زمام همه چیز به دست اوست، باور داشته باشد، به توصیه‌هایی که در قرآن و روایات درباره ازدواج و تزویج افراد مجرد شده، اهمیت داده و با توکل و امیدواری به خدا و بدون هیچ دلهره‌ای از مشکلات اقتصادی در این مسیر گام می‌گذارد. چنین بنا و ساختمانی از منظر اسلام بهترین بنا و کانون دانسته شده و پیامبر صلی الله علیه و آله در اهمیت آن می‌فرماید: «هیچ خانه و بنایی در نزد خدا از ازدواج کردن و تشکیل خانواده محبوب‌تر نیست» (الحر العاملی، ۱۴۰۹ هـ.ق، ۱۴/۲۰). بنابراین، اولین و مهمترین گام در مسیر انجام وظیفه دینی و اخلاقی منتظر واقعی، عمل به دستور صریح قرآن در رابطه با ازدواج است. تشکیل خانواده‌های مطلوب اسلامی مهمترین

گام برای یک جامعه منتظر است؛ زیرا پیدایش این بنای مقدس و بنیادین و حمایت و هدایت آن به جایگاه واقعی و متعالی، همواره سبب اصلاح جامعه بزرگ انسانی و غفلت از آن موجب دور شدن از حیات حقیقی و سقوط به ورطه هلاکت و ضلالت بوده است.

۳-۲. تربیت نسل منتظر

هیچ انقلاب و نهضتی بدون مقدمه و زمینه سازی به پیروزی نخواهد رسید. انقلاب جهانی امام مهدی عجل الله تعالی فرجه الشریف نیز از این قانون مستثنا نیست؛ چون این انقلاب مهم ترین و عمیق ترین انقلاب هاست و مربوط به همه جهان می باشد. این انقلاب همچون انقلاب ها و نهضت های دیگر، نیاز به زمینه سازی و آمادگی دارد که از سوی منتظران واقعی صورت بگیرد. وجود منتظران واقعی و تربیت آنان از امور بسیار مهم در این زمینه است. در مسیر تربیت نسل منتظر، خانواده نقشی اساسی به عهده دارد که این وظیفه مهم بر دوش همسران باایمان است؛ زیرا با پشتوانه کلام نبوی که فرمود با مرگ انسان، برنامه عملی وی نیز به پایان می رسد، از طریق برخی امور از جمله پرورش فرزند صالح، برای خود طلب آموزش کند (مجلسی ۱۴۰۴ هـ.ق، ۲/۲۳).

والدین ثمره زندگی خود را در دنیا و آخرت، فرزندانشان می دانند؛ زیرا بر این باورند که فرزند صالح نه فقط در زمان حیات والدین بلکه بعد از مرگ آنها نیز موجب جلب رحمت الهی است. امام سجاد علیه السلام در یکی از فرازهای دعاها خود از ذات الهی برای موفقیت در تربیت اولاد خود، درخواست کمک می کنند و اینگونه می فرماید: «اللهم اعنی علی تربیت اولادی» (صحیفه سجادیه، دعای ۲۵). منتظران راستین نیز با بهره گیری از کلام نبوی و با تأسی به امام سجاد علیه السلام، با ادای چنین تکلیفی — که همان پرورش نسل منتظر است — راهی برای یاری رساندن به امام خویش در زمان غیبت پیدا می کنند. اگر همه خانواده ها در انجام چنین هدفی، کوشا و پرتلاش باشند علاوه بر اینکه خود جزء یاران امام علیه السلام قرار می گیرند، بلکه صف یاران ایشان را هم افزایش می دهند.

از آنجایی که ملاک تعلیم و تربیت در خانواده های منتظر متفاوت از خانواده های دیگر است و محور تربیت و سازندگی، قرآن و توصیه های معصومین علیهم السلام است از همان مراحل اولیه

شکل‌گیری تکوین شخصیت دینی و ولایی فرزندان، تمام امور تأثیرگذار همچون حالات و سکنت‌ها و رفتارها در هنگام تشکیل نطفه و حتی خطورات فکری و ذهنی مادر در دوران بارداری مورد توجه قرار می‌گیرد و براساس تربیت نسل ولایی و مهدوی تنظیم می‌شود. باتوجه به اینکه از نظر روان‌شناسی تأیید شده است که حالات روانی و هیجانی و حتی فعالیت‌های عملی مادر در دوران بارداری در نوع شکل‌گیری شخصیت فرزند تأثیر دارد. براین اساس، ذکر و یاد حضرت مهدی عجل الله تعالی فرجه الشریف، خواندن دعا‌هایی که تقویت‌کننده ارتباط با ائمه است و ارتباط مستدام مادر با چنین مضامینی در دوران بارداری برای تربیت نسل منتظر مورد توجه قرار می‌گیرد.

از مضامین کلام معصومین علیهم السلام فهمیده می‌شود که آنچه به عنوان آداب اسلامی همچون گفتن اذان در گوش نوزاد (کلینی، ۱۳۶۵، ۶/۲۴)، باز کردن کام او به آب فرات و مانند آن که بعد از تولد کودک انجام می‌شود اثرات بزرگی در سرنوشت و شاکله شخصیتی کودک دارد و در نوع علایق و گرایش‌های او در بزرگسالی مؤثر است. همچنان که امام صادق علیه السلام در خطاب خود به سلیمان بن هارون بجلي به این تأثیرگذاری اشاره کرده است: «گمان نمی‌کنم کسی با آب فرات کام نوزاد را بردارد مگر آنکه ما خاندان را دوست بدارد» (طوسی، ۱۳۶۵، ۶/۳۹). در دوران شیردهی نیز تأثیر شیر مادر در پرورش شخصیت معنوی کودک امری مسلم است و نمی‌توان نادیده گرفت. براین اساس، مادر منتظر که شیر او آمیخته با معرفت و محبت به اهل بیت علیهم السلام و امام زمانش است، این عشق و علاقه و ولایت به فرزندش نیز منتقل می‌شود و انتقال محبت به ولایت از این طریق عمیق‌تر از انتقال گفتاری و توصیه‌های کلامی است؛ زیرا در این روش، محبت در عمق جان رفته و با گوشت و استخوان کودک تنیده می‌شود.

باید توجه داشت که محیط خانواده ولایی و منتظر، محیطی است که جنبه نظری_تربیتی یعنی، تربیت گفتاری و توصیه‌ای با جنبه عملی و کرداری تلفیق شده و باور به حضور واقعی ولی خدا از طریق ارائه برنامه‌های عینی و عملی در وجود فرزندان نهادینه می‌شود. در این خانواده پایه‌ها و بنیان‌های تربیتی فرزندان با الگوگیری از رفتارهای مبتنی بر مبانی دینی و اخلاقی والدین شکل می‌گیرد. در این خانواده براساس دستور نبی صلی الله علیه و آله فرزندان مورد تکریم و احترام قرار گرفته و

متشخص تربیت می‌شوند؛ نه تنها در مقابل طرح سؤالاتشان توییح نمی‌شوند بلکه به سؤالات آنها به صورت منطقی و متناسب با میزان درک و فهم آنها پاسخ داده می‌شود. شجاعت و جوانمردی دو رکن اخلاقی و تربیتی شمرده می‌شود. خانواده منتظر چون مبنای تربیتی خود را از منبع وحی و مکتب اهل بیت علیهم‌السلام می‌گیرد و براساس اینکه امام علی علیه‌السلام به امام حسن علیه‌السلام فرمود: «قلب کودکان چونان زمین کاشته نشده آمادگی پذیرش هر بذری است که در آن پاشیده شود» (مجلسی ۱۴۰۴ ه.ق، ۱/۲۲۳)، می‌دانند که بذراخلاق و تربیت از همان کودکی پاشیده می‌شود. در این‌گونه خانواده‌ها پدر و مادر بی‌دلیل بین فرزندان‌شان فرق نمی‌گذارند و حس حسادت و کینه‌توزی که یکی از رذایل اخلاقی است را از بین برده و حس عدالت‌پروری را تقویت می‌کنند تا بر اساس آموزش عملی، مهارت زمینه‌سازی برای ظهور منجی عدالت‌گستر حضرت مهدی عجل‌الله‌تعالی‌فرجه‌الشریف در او ایجاد شود.

یکی از امور مهم برای پرورش فضایل اخلاقی مسلمانان به‌ویژه اعضای خانواده، تعمیق ایمان و باورهای دینی است. هیچ عاملی به اندازه ایمان و تقوای الهی انسان را در مقابل مفساد اخلاقی بیمه نمی‌کند. حتی برخی از اندیشمندان غیر مسلمان از جمله بوسوئه بر تأثیر ایمان تأکید کرده و می‌گویند: «علم، ما را تنها بر طبیعت مسلط و پیروز می‌گرداند و فقط ایمان است که آدمیان را بر خویش‌تن تسلط می‌بخشد. این خلاء ایمان است که آدمیان را این چنین بی‌بند و بار کرده است» (محمد قاسمی، ۱۳۷۹، ۱۹۱). اگر فرد به مقررات دینی و قوانین اخلاقی، معتقد و مقید نباشد و وسایل گناه و معصیت آماده و فراهم باشد، هرگز نخواهد توانست خود را از فساد و رذائل اخلاقی حفظ کند. قرآن کریم حضرت یوسف علیه‌السلام را که دارای نظام فکری الهی و ایمان و تقواست به عنوان جوان دین‌دار که در برابر شعله‌های سرکش غرایز مقاومت می‌کند، ترسیم می‌نماید. یکی از عوامل مهم در تقویت و تثبیت ایمان و تقوای دینی که نقش بسیار مهم در بازدارندگی از گناه دارد نماز است؛ زیرا در نماز، پیوند انسان با خدا چنان محکم می‌شود که در برابر هر کار و هر برنامه، او را حاضر و ناظر می‌بیند و مراقب اعمال خویش است. خداوند، پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم را به عنوان سرپرست خانواده مأمور کرده است که اهل خانواده خود را امر به نماز کند و می‌فرماید: «وامر اهلک بالصلاة»

خانواده‌ی خود را به نماز دستور ده» (طه: ۱۳۲). روایت شده است هنگامی که این آیه بر پیامبر ﷺ نازل شد، روزی پنج نوبت به در خانه علی علیه السلام و زهرا علیه السلام می‌رفت و آنها را به نماز توصیه می‌کرد و می‌فرمود: «الصلاة، الصلاة، یرحمکم الله؛ نماز را به پای دارید، خدا شما را رحمت کند» (العروسی الحویزی، ۱۴۱۵ق، ۳/ ۴۰۹). خطاب آیه فوق در ظاهر با پیامبر ﷺ است، اما حکم آن شامل همه خانواده‌هاست (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ۱۱۰/۱۳).

با الگوگیری از خانواده نبوت و رسالت، خانواده‌ها گام به گام همراه اعضای خانواده است و ناظر اعمال و اخلاق و عقاید آنهاست و با ادای رسالت تربیتی خویش، هموارکننده راه سعادت و سربلندی آنهاست. باتوجه به اینکه تثبیت و تعمیق باورهای دینی و فرهنگ نماز امری تدریجی و زمان بر است، خداوند در ادامه آیه، والدین را به این امر رهنمون می‌کند که برای موفقیت در رسیدن به این هدف به حلم و بردباری نیاز است و می‌فرماید: «... واصطبر...؛ ... در انجام آن شکیبا باش...» (طه: ۱۳۲). والدین باید گام به گام در تربیت و تزکیه و انجام وظایف دینی به‌ویژه اقامه نماز کوشا باشند و با صبر و شکیبایی از کمترین فرصت‌ها استفاده کنند و در این مسیر ناامید نشوند. خداوند در قرآن به آثار اخلاقی و سازندگی نماز اشاره کرده و می‌فرماید: «ان الصلاة تنهی عن الفحشاء والمنکر؛ همانا نماز است که (اهل نماز را) از هر کار زشت و منکر باز می‌دارد» (عنکبوت: ۴۵). نمازگزاری که در شبانه‌روز پنج بار خود را در چشمه پاک نماز شست‌وشو می‌دهد، در او روحیه خودنگهداری از گناه به وجود می‌آید که همیشه او را به خوبی‌ها و خیرات دعوت می‌کند و از زشتی‌ها باز می‌دارد. براین اساس، با تکرار نماز آثارش بر جان و روح فرد متجلی می‌شود و موجب رشد و کمال وی می‌گردد. خانواده نقش مهمی در ایجاد و تقویت بعد دینی و ایمانی اعضای خود دارد، خانواده‌ای که لبریز از محبت و ذکر و یاد خدا باشد به‌طور عملی، چنین باوری را در اعضا خود پدید خواهد آورد.

در دوران نوجوانی آموزه‌های دینی به صورت آمیزه‌ای از احساس و عقل به آنها ارائه می‌شود. با آمیختن عقل و احساس و استفاده از این دو ابزار، می‌توان محبت و عشق نوجوانان را به امام زمان عجل الله تعالی فرجه الشریف بیشتر کرد. پس لازم است مطابق با ادبیات خاص نوجوانی و توجه به سلاقی آنها،

معرفت به اهل بیت علیهم السلام و به ویژه امام زمان عجل الله تعالی فرجه الشریف را ایجاد کرده و عمق ببخشند و این معرفت است که اثرات ماندگار و مفیدی را به دنبال دارد. امام صادق علیه السلام به آثار معرفت اشاره کرده و می فرماید: «معرفت، محبت می آورد و محبت از روی معرفت است که تبعیت و پیروی می آورد». همچنین می توان با بیان آثار و برکات این معرفت و محبت همچون امنیت و آرامش، رحمت و غفران الهی همنشینی با اهل بیت علیهم السلام در بهشت، سبب تحریک عاطفه و احساس در نوجوان شده و موجب افزایش میزان تأثیرپذیری ولایی او می شود.

والدین ولایی و منتظر که گام های تربیتی را تا این مرحله با موفقیت طی کرده باشند این شیوه تربیتی در دوره جوانی، تأثیر درونی خود را گذاشته و آثار خود را در روحیات، رفتار و کنش جوان نشان خواهد داد؛ زیرا کودک در مراحل کودکی و نوجوانی دستورات اخلاقی و تربیتی را از بیرون و از طریق والدین دریافت می کند، اما در مرحله جوانی، قوانین حاکم بر رفتار و افعال فرد از درون خود او می جوشد و درواقع جوان، مستقل و تابع وجدان درونی و شخصیت شکل گرفته خود، می باشد. جوانی که با اصول تربیتی صحیح اسلامی و ولایی پرورش یافته است به صورت خودجوش و با الهام درونی به دنبال ولی خدا حرکت می کند؛ زیرا میل فطری او به سوی کمال، مصداقی غیر امام زمان عجل الله تعالی فرجه الشریف نمی یابد، پس نه تنها جذب وجود امام عجل الله تعالی فرجه الشریف می شود بلکه می تواند ترویج دهنده فرهنگ مهدویت در جامعه نیز باشد.

۳-۳. مرحله تثبیت و حفظ

آنچه بعد از پیدایش یک خانواده منتظر و تربیت نسل ولایی، حائز اهمیت است، حفظ آن از عوامل آسیب زای درونی و بیرونی است. تخلق به اخلاق انتظار و عمل به دستورات دینی بهترین راه برای حفظ و تثبیت نظام خانواده و کاهش رذایل اخلاقی در میان منتظران می باشد. خداوند در سوره فرقان یکی از ویژگی های بندگان راستین را توجه خاص به تربیت فرزند و خانواده خویش و مسئولیت پذیری آنها می داند. چنین افرادی آنچه در توان دارند در تربیت فرزندان و آشنایی آنها به اصول و فروع اسلام و راه های حق و عدالت، فروگذار نمی کنند و تلاش دارند مسیر تربیت خانواده خود را بر محور دین حق و اخلاق الهی قرار دهند و افرادی را تربیت کنند که در راه

برافراشته شدن پرچم دین و فراهم ساختن زمینه ظهور ولی خدا قدم بردارند. اینان تلاش خود را ضمیمه به توکل الهی کرده و این گونه از خداوند درخواست می کنند: «... ربنا! هب لنا من ازواجنا و ذریتنا قره اعین و اجعلنا للمتقین اماما؛ پروردگارا، ما را زنان و فرزندانِ مرحمت فرما که مایه چشم روشنی ما باشند، و ما را (سر خیل پاکان و) پیشوای اهل تقوا قرار ده» (فرقان: ۷۴).

قره عین به معنی چیزی است که مایه خنک شدن چشم انسان می شود، یعنی اشک شوق از دیدگان او فرو می ریزد و این کنایه زیبایی است از سرور و شادمانی (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ۱۶۷/۱۵). علامه طباطبایی رحمته الله علیه در تفسیر آیه فوق می گوید: «مراد بندگان رحمان از اینکه در دعای خود درخواست می کنند به اینکه همسران و ذریه هایشان قره عین ایشان باشد، این است که موفق به طاعت خدا و اجتناب از معصیت او شوند و در نتیجه از عمل صالح آنان، چشم ایشان روشن شود» (طباطبایی، ۱۳۷۴، ۳۳۰/۱۵). این امر نشانه تأثیر و تأثری است که اعمال و رفتار فرزندان بر سرنوشت اخروی والدین دارد. براین اساس، سعادت و کمال فرزندان در سعادت و کمال والدین آنان نیز تأثیرگذار است. والدین برای هدایت و سعادت فرزندانِشان مسئول بوده و خداوند در سوره تحریم این وظیفه خطیر را یادآوری کرده و به طور صریح مؤمنان را امر کرده و خطاب به آنها می فرماید: «قوا انفسکم و اهلیکم نارا؛ ای کسانی که ایمان آورده اید! خود و خانواده خویش را از آتشی که هیزم آن انسان ها و سنگ ها هستند، نگاه دارید» (تحریم: ۶). «قوا» از مصدر «وقایه» و «وقایه» به معنای حفظ کردن چیزی است از هر خطری که به آن صدمه بزند و برایش زیان بار باشد (طباطبایی، ۱۳۷۴، ۵۵۱/۱۹). بنابراین، بر والدین لازم است که محیطی پاک و خالی از هرگونه آلودگی در فضای خانه و خانواده ایجاد کنند؛ زیرا مسئولیت در برابر خانواده، تنها به تأمین نیازهای مادی آنها ختم نمی شود؛ بلکه ایجاد محیط سالم برای سازندگی روح و شخصیت افراد خانواده از مهمترین وظایف والدین است.

آنچه براساس آیات و روایات از مهمترین وظایف اخلاقی و دینی همه مسلمانان به ویژه خانواده ها معرفی شده است، عمل به فریضه امر به معروف و نهی از منکر است. این امر در نزد خداوند بسیار مهم و بالارزش است تا جایی که در قرآن به عنوان ویژگی انبیا (ر.ک.، مریم، ۵۵) و از

صفات انسان‌های مؤمن (ر.ک.، اعراف: ۱۱۲) بر شمرده شده است. یکی از بارزترین ویژگی‌های جامعه اسلامی که به عنوان بهترین جامعه (ر.ک.، ال عمران: ۱۰۴) شناخته شده این است که بر محوریت امریه معروف و نهی ازمکر است. از شاخصه اخلاقی منتظران نیز امریه معروف و نهی ازمکر است. بی تردید کسی که منتظر مصلح و منجی است باید با اهداف و آرمان وی هم‌گام باشد و خود را در سلک مصلحان قرار دهد. امام باقر علیه السلام فرمود: «مهدی و یاران او... امریه معروف و نهی ازمکر می‌کنند» (مجلسی، ۱۴۰۴، ۴۷/۵۱). خانواده ولایی و منتظر که در درون چنین جامعه‌ای است باید به این دو موضوع توجه ویژه داشته باشد. نکته قابل توجه این است که اجرای این دو فریضه در نظام خانواده تا حدودی با اجرای آن در جامعه متفاوت است و این تفاوت نیز به دلیل متناسب بودن آن با ویژگی‌های اعضا خانواده از جمله کودکان است؛ بدین شکل که نهی باید تا حدود زیادی و به صورت عملی از سوی والدین انجام شود و فرزندان را در ترک نواهی و انجام امور معروف یاری سازند. خداوند در سوره نور به والدین دستور می‌دهد که فرزندان شما نباید به محیط خلوت و استراحت آنها وارد شوند؛ هرچند این آیه نهی فرزندان است، اما خداوند خطاب به والدین می‌فرماید: «ای کسانی که ایمان آوردید، بردگان شما و همچنین کودکانتان که به حد بلوغ نرسیده‌اند در سه وقت باید از شما اجازه بگیرند...» (نور: ۵۸). خداوند با بیان این دستور والدین را ملزم می‌کند که باید فرزندان خود را در ترک و دوری از امور منکر و غیر اخلاقی یاری رسانند. کارشناسان دینی معتقدند که بررسی موارد انحراف کودکان و نوجوانان نشان می‌دهد که منشأ بسیاری از انحراف‌ها، بی‌توجهی‌های پدران و مادران به تربیت کودکان است (امینی، ۱۳۷۲، ۶۳/۲). اهمیت امر تا جایی است که روایات متعددی اشارات لطیف و دستورات دقیقی همچون جداسازی رختخواب کودکان و عدم تماس دخترچه با نامحرم و ... دارند تا محیط سالم و اخلاقی برای اعضا خانواده فراهم شود. براین اساس، یک خانواده ولایی که در صدد تثبیت نظام خانواده و تربیت نسل منتظر است باید زمینه هرگونه انحراف اخلاقی را از میان بردارد و آداب اسلامی را به فرزندان و اهل خود بیامورند و تربیت دینی را قبل از سن بلوغ در وجود او نهادینه کنند.

یکی از شیوه‌های بسیار سازنده تربیتی در قرآن این است که در کنار منع‌ها و دستور به ترک فعل، راهکار صحیح آن را در اختیار افراد قرار داده است. براساس آیات قرآن وقتی آدم و حوا از خوردن میوه درخت ممنوعه نهی شدند خوراکی‌های فراوان دیگری در اختیار آنها قرار گرفت (ر.ک.، بقره: ۳۵). همچنین در داستان قوم لوط، وقتی حضرت لوط علیه السلام قومش را از انجام عمل زشت همجنس‌بازی نهی کرد به جای آن ارضای مشروع این غریزه را در قالب ازدواج پیشنهاد کرد (ر.ک.، هود: ۷۸). خانواده‌ها نیز باید از این شیوه و راهکار قرآنی الگو گرفته و در محیط خانواده با ایجاد امکانات سالم و جذاب ورزشی، تفریحی، فرهنگی، فنی و علمی در پرورش جسم و روح فرزندان خود بکوشند و زمینه را برای انجام منکرات و مفاسد ببندند و با ایجاد زمینه برای ازدواج مناسب و به موقع مسیر ارضای صحیح غرایز خدادادی را فراهم سازند. در صورت رعایت این امور می‌توان خانواده‌ای با معیارهای قرآنی تشکیل داد که مبنای آن ولایت است و زمینه‌ساز ظهور خواهد بود.

۴. نتیجه‌گیری

یکی از مسائل مهم در زمان غیبت، انتظار ظهور و انجام آداب و وظایف دینی براساس آن است. انتظار سازنده و تعهدآور در روایات به عنوان عبادت و برترین اعمال معرفی شده و یک حالت روحی و قلبی است که آثار عملی به دنبال دارد و زمینه‌ساز تهذیب نفس و خودسازی انسان می‌شود. انتظار سازنده، انتظاری است که منتظران در دین و اخلاق، شایستگی درک حضور آن حضرت را داشته باشند و وظایف خود را به بهترین شکل انجام دهند. علم اخلاق، نفس انسان را از رذایل اخلاقی پاک کرده و باعث آراسته شدن انسان به محاسن و فضایل اخلاقی می‌شود. از این رو اخلاق زمینه‌ساز، اخلاقی است که در همه جوانب فردی و اجتماعی رشد کرده و می‌تواند زمینه پذیرش قلبی و پیروی عملی از آخرین حجت الهی داشته و رستگاری افراد منتظر را پدید آورد. یکی از وظایف منتظران واقعی افزون بر خودسازی، سعی در اصلاح جامعه اسلامی است. از آنجایی که خانواده نقش بسیار مؤثری بر شکل‌گیری شخصیت افراد و جهت‌دهی تحولات و

پیشرفت جوامع انسانی دارد، پس برای ایجاد یک جامعه منتظر و آماده برای ظهور مصلح جهانی، باید از خانواده شروع کرد. خانواده منتظر خانواده‌ای است که در مقام تعامل و سازندگی اجتماعی، جامع تمام فضایل و محاسن اخلاقی است که راه رسیدن به آن فقط از طریق محوریت دین و اخلاق، امکان‌پذیر است.

تشکیل خانواده براساس دین و اخلاق مهدوی سبب اصلاح جامعه بزرگ انسانی و غفلت و بی‌توجهی نسبت به جایگاه آن، موجب دور شدن از حیات حقیقی و سقوط به ورطه هلاکت و ضلالت است. قرآن کریم با نگاه ویژه‌ای به این کانون مهم و مقدس و نیاز فطری و اجتماعی انسان‌ها به آن، توجه بشر را به تشکیل این کانون مقدس جلب کرده و به‌طور صریح همه مسلمانان را امر به آن نموده است.

تربیت نسل ولایی و منتظرنیز بر عهده خانواده است. تعلیم و تربیت در خانواده‌های منتظر بر محور قرآن و توصیه‌های معصومین علیهم‌السلام است. از همان مراحل اولیه شکل‌گیری و تکوین شخصیت دینی و ولایی فرزندان، تمام امور تأثیرگذار مورد توجه قرار می‌گیرد و براساس تربیت نسل ولایی و مهدوی تنظیم می‌شود. در چنین خانواده‌هایی تعلیم و تربیت آمیخته با معرفت و محبت به اهل بیت علیهم‌السلام و امام زمان عجل‌الله تعالی فرجه الشریف است که به یقین، چنین تربیتی عمیق‌تر و تأثیرگذارتر خواهد بود. در خانواده ولایی و منتظر، باور به حضور واقعی ولی خدا از طریق ارائه برنامه‌های عینی و عملی در وجود فرزندان نهادینه می‌شود. در دوران نوجوانی می‌توان با استفاده از دو ابزار عقل و احساس، محبت و عشق نوجوانان را به امام زمان عجل‌الله تعالی فرجه الشریف را بیشتر کرد. بنابراین، محیط خانواده باید محیطی پاک و خالی از آلودگی باشد. والدین ملزمند فرزندان خود را در ترک و دوری از امور منکر و غیر اخلاقی یاری رسانند. خانواده ولایی که در صدد تثبیت نظام خانواده و تربیت نسل منتظر است، باید زمینه هر گونه انحراف اخلاقی و دینی را از میان بردارد. در صورت رعایت این امور می‌توان خانواده‌های با معیارهای قرآنی و ولایی تشکیل داد که زمینه ساز ظهور ولی خدا باشند.

فهرست منابع

- * قرآن کریم (۱۳۸۹). مترجم: فولادوند، محمد مهدی. قم: چاپخانه بزرگ قرآن کریم.
۱. ابن فارس، احمد (بی تا). معجم مقاییس اللغة. قم: دارالکتب العلمیه ایران.
  ۲. ابن مسکویه، احمد بن محمد (۱۴۲۶). تهذیب الاخلاق و تطهیر الاعراق. بی جا: طبعه النور.
  ۳. ابن منظور، جمال الدین محمد بن مکرم (۱۳۶۳). لسان العرب. قم: نشر الادب الحوزه.
  ۴. امینی، ابراهیم (۱۳۷۲). اسلام و تعلیم و تربیت. تهران: انجمن اولیاء و مربیان جمهوری اسلامی ایران.
  ۵. انوری، حسن (۱۳۸۱). فرهنگ بزرگ سخن. تهران: انتشارات سخن تهران.
  ۶. بغوی، حسین بن مسعود (۱۴۲۰). معالم التنزیل فی تفسیر القرآن. بیروت: داراحیاء التراث العربی.
  ۷. ثعلبی نیشابوری، ابواسحاق احمد بن ابراهیم (۱۴۲۲). الکشف و البیان عن تفسیر القرآن. بیروت: داراحیاء التراث العربی.
  ۸. الحراعلی، محمد بن حسن (۱۴۰۹). وسایل الشیعه. قم: انتشارات مؤسسه آل البيت.
  ۹. راغب اصفهانی، حسین بن محمد (۱۴۱۲). المفردات فی غریب القرآن. بیروت: دارالعلم الدار الشامیه.
  ۱۰. طباطبایی، سید محمد حسین (۱۳۷۴). تفسیر المیزان. مترجم: موسوی، سید محمد باقر موسوی. قم: دفتر انتشارات اسلامی.
  ۱۱. طبرسی، فضل بن الحسن (بی تا). مجمع البیان فی تفسیر القرآن. قم: جماعة المدرسین فی الحوزه.
  ۱۲. طبری، محمد بن جریر (۱۴۱۲). جامع البیان فی تفسیر القرآن. بیروت: دارالمعرفة.
  ۱۳. طریحی، فخرالدین (بی تا). مجمع البحرین. تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی.
  ۱۴. طوسی، محمد بن الحسین (۱۳۶۵). تهذیب الاحکام. تهران: دارالکتب الاسلامیه.
  ۱۵. عاملی، علی بن حسین (۱۴۱۳). الوجیز فی تفسیر القرآن العزیز. قم: دارالقرآن الکریم.
  ۱۶. العروسی الحویزی، شیخ عبدعلی بن جمعة (۱۴۱۵). تفسیر نورالثقلین. بی جا: انتشارات اسماعیلیان.
  ۱۷. فرجاد، محمد حسین (۱۳۵۹). مقدمه ای بر جامعه شناسی و سیر تحول و تکامل جامعه. تهران: بوعلی.
  ۱۸. کلینی، محمد بن یعقوب (۱۳۶۵). الکافی. تهران: دارالکتب الاسلامیه.
  ۱۹. مجلسی، محمد باقر. (۱۴۰۴). بحار الانوار. بیروت: مؤسسة الوفاء.
  ۲۰. محمد قاسمی، حمید (۱۳۷۹). اخلاق جنسی. تهران: انتشارات سازمان تبلیغات اسلامی.
  ۲۱. مدرسی، سید محمد تقی (۱۴۱۹). التفسیر من هدی القرآن. تهران: دارالمحبی الحسین.
  ۲۲. مصطفوی، حسن (۱۳۶۰). التحقیق فی کلمات القرآن الکریم. تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب.
  ۲۳. معین، محمد (۱۳۶۲). فرهنگ فارسی. تهران: انتشارات امیر کبیر.
  ۲۴. مکارم شیرازی، ناصر (۱۳۷۴). تفسیر نمونه. تهران: دارالکتب الاسلامیه.
  ۲۵. نوری طبرسی، حسین (۱۴۰۷). مستدرک الوسائل. قم: نشر مؤسسه آل البيت لاحیاء التراث.